

ТИПОЛОГІЯ ПРИВАТНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

У статті розроблена типологія приватних закладів освіти, що функціонували в Україні в XIX – на початку XX століття. В основу класифікації були покладені такі критерії: засновник, мета закладу, джерела фінансування, час та термін навчання, стаття, рівень навчальних планів та програм, законодавча база, професійна спрямованість, відомче підпорядкування.

У XIX – на початку XX століття російська система освіти, складовою якої була й Україна, мала багатоукладний характер. У ній нараховувалося понад 20 типів різних шкіл: державні і приватні, платні і безплатні, конфесійні і світські, чоловічі і жіночі, однокласні, двокласні, міністерські, земські, церковнопарафіяльні, міські, місіонерські, початкові, вищі початкові училища, прогімназії, духовні училища, торгові школи – підвищені типи шкіл; гімназії, реальні й комерційні училища, кадетські корпуси, духовні семінарії – середні школи тощо [1: 176].

Складовою ланкою в загальній структурі освіти досліджуваного періоду виступають приватні навчальні заклади. Дослідник розвитку історії школи В. Григор'єв у праці "Исторический очерк русской школы" (1900 р.) серед основних типів приватних закладів називає пансіони та школи, що утримувалися світськими особами або парафіяльними священиками та членами парафії [2]. Найкращими училищами для сільського населення він вважав училища, які відкривали власники земельних маєтків.

Дослідниця жіночої освіти О. Лихачова розрізняє такі приватні заклади як школи грамоти, пансіони, школи, жіночі училища, прогімназії, гімназії, інститути шляхетних дівчат [3: 4].

Особливий інтерес до питання приватного шкільництва з боку науковців спостерігаємо з 90-х років XX століття. Причиною цього стало відродження навчальних закладів недержавного сектора на теренах нашої держави. Наукові розвідки цього періоду присвячені окремим аспектам діяльності приватних закладів. Так, в останні десятиліття з'явилося чимало дисертаційних досліджень з проблеми розвитку жіночої, професійної, зокрема комерційної освіти, яка забезпечувалася переважно приватними закладами. В контексті розробки тем з історії педагогіки дослідники роблять спробу класифікувати приватні заклади.

Так, дослідниця педагогічних та етносоціологічних засад розвитку польського шкільництва на Волині-Житомирщині (905-1938 рр.) Н. Сейко класифікує приватні школи за освітнім рівнем. [5: 94].

О. Перетятко, аналізуючи розвиток приватного шкільництва як прояв громадсько-педагогічного сподвижництва української буржуазії наприкінці XIX – початку XX століття, виокремлює професійно-технічні навчальні заклади, жіночі навчальні заклади, початкові навчальні заклади, зокрема недільні школи, комерційні навчальні заклади, середні навчальні заклади [6: 80].

Дослідниця громадських і приватних вищих навчальних закладів в Україні Т. Удовичка до вищих навчальних закладів відносить такі: інженерні, педагогічні, медичні, комерційні інститути та навчальні заклади, що готували фахівців у галузі мистецтва [7].

В "Українському педагогічному словнику" (1997 р.) С. Гончаренка зазначено, що "... до 1918 року в Україні були приватні однокласні й двокласні училища, прогімназії, гімназії, пансіони тощо" [8: 269].

Огляд наукових досліджень показує, що кожен з дослідників лише частково торкнувся проблеми типологізації приватних закладів освіти. Не заперечуючи внеску авторів наведених вище робіт в історію педагогіки, варто зазначити, що жоден з науковців не ставив собі за мету дати типологію приватних закладів, полишаючи це питання на розгляд інших дослідників. Не претендуючи на вичерпність спробуємо встановити та обґрунтувати типологію приватних закладів освіти в Україні (XIX – початок XX століття), адже її зміст значною мірою обумовлюється тими критеріями і принципами, що будуть покладені в її основу.

На основі екскурсу в минуле спробуємо з'ясувати, які типи приватних навчальних закладів існували у досліджуваній нами період. Як свідчать історичні джерела (розпорядження по управлінню Київським учбовим округом), поняття "приватні заклади" вживалося у двох значеннях: у широкому розумінні ним позначалися навчальні заклади, що не належали до урядових, державних; у більш вузькому – навчальні заклади, засновані окремими приватними особами, тобто загальноосвітні та спеціальні навчальні заклади, які належали приватним особам, благодійним, освітнім та іншим організаціям.

Ґрунтуючись на такому підході, можна виокремити два типи закладів:

- приватні (відкриті фізичною особою);
- громадські (створені за сприяння різних товариств, організацій тощо).

Крім того, відповідно до положення, яким регламентувалося відкриття приватних закладів, а також до мети, яку вони ставили перед собою в галузі освіти, ці заклади поділялися на освітні (суто навчальні) та навчально-виховні.

Якщо за основу класифікації взяти фінансове забезпечення, приватні заклади можуть бути поділені на такі, що функціонували з допомогою держави, й такі, що існували самостійно, тобто без допомоги з боку держави.

Зважаючи на юридично-правові підстави, виокремлювалися приватні заклади, створені на загальних засадах і ті, що працювали за індивідуальними статутами. Діяльність закладів другого типу регламентувалася окремими відомчими розпорядженнями, наказами. Документи, як правило, носили приватний характер і стосувалися

питань, пов'язаних з роботою конкретного навчального закладу. Особливо поширеним цей підхід був при відкритті комерційних закладів, правила та програми яких розроблялися для кожного закладу окремо.

З огляду на час і термін діяльності приватні навчальні заклади можуть бути згруповані таким чином: денні, вечірні, недільні, тимчасові, постійні.

Щодо впливу грошодавця на організацію освітніх закладів, діяльність одних регулювалася законодавством про приватні заклади, тоді як інші працювали на спільних засадах з державними навчальними закладами. У першому випадку керівництво закладом та добір педагогічних кадрів належав особі, на кошти якої він відкривався, у другому – засновники асигнували гроші на освітній процес за принципом меценатства.

При відкритті приватних закладів до уваги бралася стать учнів, тому виділяли чоловічі, жіночі, а також обох статей (зі спільним навчанням чоловіків та жінок). Суто жіночими закладами були дівочі пансіони шляхетних дівчат. Здобували освіту дівчата також в училищах (у 1866 р. у віданні Міністерства народної освіти було 92 жіночих училища), та гімназіях.

Відповідно до закону 1868 р., покликаного всі законодавчі розпорядження, що стосувалися навчальних закладів, узгодити із загальною системою навчання в Російській імперії, приватні заклади поділялися на три розряди:

- 1) училища вищого або I розряду (не менше 6-и класів);
- 2) училища II розряду (не менше 3-х класів);
- 3) училища III розряду (одно- та двокласні) [9].

Ці заклади покликані були забезпечувати нижчу та середню ланки освіти, надавати певний рівень знань відповідно з чинними навчальними планами та програмами.

До закладів I розряду належали гімназії.

До закладів II розряду належали міські училища (за положенням 1872 р.), які за клопотання приватних осіб могли мати 5-6 класів; прогімназії (наприклад, В. Морозовської у Полтаві); міські училища, що охоплювали 3-4 класи.

Відповідно до Статуту 1828 року, до училищ третього розряду належали двокласні та однокласні училища – повітові училища з курсами і без них, ремісничо-грамотні училища (наприклад, училище М. Федоровського), міські школи (мали у своїй структурі 1-2 класи). Сюди ж належали фабричні школи (розпорядження від 12 червня 1884 р.), дитячі садки.

Така класифікація приватних закладів освіти збереглася до початку XX століття. У 1914 році законом про приватні навчальні заклади, класи і курси Міністерства народної освіти, які не користуються правами державних навчальних закладів, вводився ще один тип – вищі приватні заклади, в яких рівень викладання був вищим, ніж у гімназіях та інших середніх державних закладах. За новою класифікацією училища I розряду отримали назву середній приватний навчальний заклад, а училища II та III розрядів – нижчий приватний навчальний заклад. Визнання вищих приватних закладів освіти було викликане реаліями життя: розпорядженням від 27 серпня 1869 р. надавався дозвіл відкривати вищі технічні навчальні заклади, діяльність яких регулювалася законодавством про приватні заклади; у 1876 р. право на існування в університетських містах одержали Вищі жіночі курси; 1905 р. була затверджена доповідь Міністра народної освіти І. Толстого, який дозволив відкривати приватні освітні установи з програмою вище середніх.

Таким чином, за ступенем навчання приватні заклади освіти поділялися на:

- нижчі;
- середні;
- вищі [10: 5].

До нижчих належали освітні установи, що за попереднім законом належали до училищ I та II розрядів, тобто обсяг навчання тут не повинен був перевищувати курс вищих початкових училищ або державних ремісничих училищ.

Вища ланка приватної освіти реалізовувалася за рахунок вищих жіночих курсів А.В. Жикуліної, Фельдшерсько-акушерської школи П. Буштета, Київських професійних класів та курсів О. Кулицької, Одеських курсів вчительок рукоділля Л. Байер та ін.

За рівнем кваліфікації навчальні заклади поділялися на:

- загальноосвітні;
- спеціальні;
- професійні.

Кожен тип міг функціонувати автономно або синтезуватися й доповнювати один одного. Так, загальноосвітні заклади могли поєднуватися зі спеціальними або професійними, а класи та курси відкривалися самостійно або при інших навчальних закладах [10: 5].

За фаховою спрямованістю приватні навчальні заклади поділялися на: медичні (Київські вищі лікарсько-педагогічні курси "Мати і дитя"); сільськогосподарські (Практична школа птахівництва Ж. Раковича (Чернігівщина), школа бджолярства А. Андріяшева (Київщина)); індустриально-технічні (Катеринославські технічні курси В. Коробочкіна); мистецькі (Катеринославські архітектурно-художні курси С. Бейліна, Київські вищі оперні та драматичні курси М. Медведєва); художньо-промислові (курси Д. Анагорської); педагогічні (Київська педагогічна тимчасова педагогічна школа М. Тулова); комерційні (жіноче комерційне училище Л. Володкевич).

Оскільки приватні заклади так само, як і державні, були у віданні різних міністерств, то за основу класифікації може бути взяте відомче підпорядкування. За цим критерієм існували:

- заклади Міністерства народної освіти (училища, прогімназії, гімназії);

- заклади Департаменту торгівлі й мануфактур Міністерства фінансів (комерційні навчальні заклади);
- заклади Міністерства внутрішніх справ (медичні та окремі ремісничі та мистецькі заклади; технічні заклади, технічні та ремісничі училища з курсом повітових та початкових училищ (до 1869 р.), школи мистецтва);
- заклади Міністерства землеробства (школи, училища, практичні школи виноградарства, землеробства, домоводства, садівництва, плідівництва, сільськогосподарсько-ремісничі, молочного господарства, курси птахівництва, бджолярства);
- заклади Духовного відомства (церковно-парафіяльні школи однокласні та двокласні, курси для навчання церковному співу та ремеслам, школи грамоти);
- заклади Міністерства торгівлі;
- заклади Міністерства фінансів (художньо-промислові заклади, які були передані Міністерству торгівлі та промисловості);

За рівнем привілеїв (пільг), якими мали право користуватися вчителі та учні приватних закладів освіти, слід вирізняти:

- приватні заклади з правами державних закладів;
- приватні заклади без прав державних.

Наприклад, приватні міські училища за Положенням 1872 року користувалися всіма правами державних закладів такого типу, якщо вчителі призначалися урядом.

Невід’ємною складовою системи освіти та виховання були школи для дітей з фізичними вадами, що почали з’являтися у середині XIX століття.

На території України існували такі типи шкіл для дітей з вадами розвитку:

- 1) школи для глухонімих;
- 2) школи для сліпих;
- 3) школи для розумово відсталих.

Вище зазначені школи мали професійне спрямування. Під час навчання за спеціальними програмами діти повинні були оволодіти певними професійними навичками, які б дозволили в майбутньому забезпечити своє життя. В основному дітей навчали таким ремеслам: токарство, столярство, ковальство, слюсарство, рукоділля, плетіння кошиків, робітник сільського господарства.

Засновниками навчальних закладів для глухонімих дітей були О. Гурцов (м. Одеса), В. Ветухов, А. Бахметєв, Д. Прозорова, М. Яворський (м. Харків.)

З 1904 р. функціонувала приватна школа для глухонімих дітей, яку заснувала Н.К. Патканова, випускниця спеціальних педагогічних курсів у Петербурзі.

Школи для сліпих дітей працювали в Києві (1884 р.), Харкові (1886), Одесі (1887), Полтаві (1894).

Першим навчальним закладом для розумово недорозвинених, відсталих і нервових дітей став Лікарсько-педагогічний інститут, який у 1903 р. відкрили дочки професора І. Сікорського Ольга і Олена Сікорські, які таким чином реалізували ідею батька про відкриття установи зазначеного типу, висловлену ще у 1882 р. [11: 197-217].

90-ті роки XIX ст. позначені появою закладів для дітей дошкільного віку. Посилений розвиток промисловості, що сприяв збільшенню кількості зайнятих в тому числі жінок-робітниць, що змушені були цілими днями працювати на виробництві, залишаючи дітей без нагляду викликав появу нової галузі педагогіки – дошкільну.

Найбільш повну класифікацію дошкільних закладів подає дослідниця розвитку теорії та практики дошкільного виховання в Україні С. Попиченко, яка виділяє такі їх типи:

1. Заклади опіки для сиріт та безпритульних дітей дошкільного та шкільного віку:
  - сирітські будинки;
  - дитячі притулки;
  - будинки опіки.
2. Заклади спільного виховання дітей дошкільного та шкільного віку:
  - літні платні дитячі майданчики, що влаштовувалися для дітей заможних батьків, та безплатні, призначені для дітей з бідних родин;
  - селянські ясла-притулки (селянські літні ясла, селянські захисти);
  - дитячі осередки (змішані, їх відвідували діти всіх верств населення).
3. Заклади для дітей виключно дошкільного віку:
  - платні дитячі садки, дитячі осередки, ясла;
  - сімейні дитячі садки чи сімейні групи [12: 31; 173].

Зазначена класифікація охоплює всі типи дошкільних закладів, що існували у досліджуваній нами період, а детальне ознайомлення з умовами їх створення та діяльності дозволяє стверджувати, що всі вони організовувались на громадських та приватних засадах.

Приватна ініціатива сприяла становленню позашкільної освіти. Є. Мединський, один із перших дослідників позашкільної стверджував, що "... всі форми позашкільної освіти у нас створені ... шляхом приватної ініціативи" [13: 41].

Питання розвитку позашкільної освіти знайшло продовження у розвідці І. Добрянського та В. Постолатія. Вони виділяють 5 типів позашкільних навчальних закладів:

- 1) недільні школи;

- 2) недільні і вечірні курси;
- 3) додаткові класи, які діяли на базі церковнопарафіяльних шкіл;
- 4) повторювально-додаткові класи;
- 5) школи Російського технічного товариства [14: 30.].

Кожен тип позашкільного навчального закладу з'явився за сприяння громадських організацій та приватних осіб.

У процесі нашого дослідження було встановлено, що приватні заклади були різнотипними: *за статтю* (чоловічі, жіночі, спільні); *за метою* (навчальні та навчально-виховні); *за часом та терміном навчання* (денні, вечірні, недільні, тимчасові, постійні); *за джерелами фінансування* (з урядовою допомогою, без допомоги); *за юридично-правовими підставами* (працювали на загальних засадах, за індивідуальними статутами); *за статусом засновника* (приватні, громадські); *за рівнем класифікації* (загальноосвітні, спеціальні, професійні); *за фаховою спрямованістю* (медичні, сільськогосподарські, індустріально-технічні, мистецькі, художньо-промислові, педагогічні, комерційні); *за відомчим підпорядкуванням* (Міністерства народної освіти, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства землеробства, Міністерства торгівлі, Міністерства фінансів, Духовного відомства); *за рівнем привілеїв (пільг)* (з правами державних, без прав); *за змістом освіти* (дошкільні, нижчі, середні, вищі, позашкільні, професійні, спеціальні). Аналіз наукових джерел та законодавчих документів дає підстави стверджувати, що протягом XIX – на початку XX століття сформувалася розгалужена система навчальних закладів, яка не лише охоплювала всі ланки освіти (Додаток А), а й сприяла одержанню спеціальної підготовки молодого покоління до подальшого навчання чи виробничої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кравець В.П. Історія школи і педагогіки. Курс лекцій: навчальний посібник закладів та університетів. – Тернопіль, 1994. – 358 с.
2. Исторический очерк русской школы // Сост. В.В.Григорьев. – М., 1900. – 588 с.
3. Лихачова Е. Материалы для истории женского образования в России (1086-1856). – С.-Пет., 1899. – 190 с.
4. Лихачова Е. Материалы для истории женского образования в России (1856-1880). – С.-Пет., 1901. – 647 с.
5. Сейко Н.А. Педагогічні та етносоціологічні засади розвитку польського шкільництва на Волині-Житомирщині у 1905-1938 рр.: Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1999. – 144 с.
6. Перетятко О.В. Ідеї реформаторської педагогіки в діяльності приватних початкових та середніх шкіл Харківської губернії (1890-1917). – Дис. ... канд. пед. наук. – Суми, 2001. – 215 с.
7. Удовичка Т.А. Громадські і приватні вищі навчальні заклади в Україні (наприкінці XIX-на поч. XX ст.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук., 07.00.01 Харківський Національний університет. – Харків, 2002.
8. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
9. Высочайше утвержденное, в 19 день февраля 1868 года, мнение Государственного Совета об изменении и дополнении узаконений о частных училищах. // Свод законоположений и распоряжений о частных училищах и домашнем обучении. – К.: Изд. неофиц., 1891. – С. 17-19.
10. Лубенец Т. Закон о частных учебных заведениях, классах и курсах МНП, с приложением Закона об изменении некоторых узаконений о частных мужских и женских гимназиях, прогимназиях и реальных училищах. – К.: Книгоиздательство И.И. Самоненко, 1915. – 32 с.
11. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. Нариси (X – XX століття). – К., 1991. – 380 с.
12. Попиченко С.С. Розвиток теорії і практики суспільного дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – початок XX століття) – Дис. ... канд. пед. наук. – Умань, 1998. – 197 с.
13. Медынский Е.Н. Внешкольное образование, его значение, организация и техника. – М., 1918. – 292 с.
14. Добрянський І.А., Постолатій В.В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX – початок XX ст.). – Кіровоград, 1998. – 143 с.

Матеріал надійшов до редакції 17.09.2007 р.

Гуцина С.А. Типология частных учебных заведений в Украине (XIX –нач. XX ст.).

В статье разработана типология частных учебных заведений, которые функционировали в Украине в XIX – в начале XX века. В основу классификации положены следующие критерии: учредитель, цель учреждения, источник финансирования, время и период деятельности, пол учащихся, уровень учебных планов и программ, законодательная база, профессиональная направленность, ведомственное подчинение.

Huschyna S.O. The Typology of Private Educational Establishments in Ukraine (the 19th – the beginning of the 20th century).

In the article the typology of the private educational establishments that functioned in the 19th – the beginning of the 20th century in Ukraine is worked out. The classification is based on the following criteria: founder, the aim of the establishment, the sources of financing, the time and the period of study, sex of the students, the level of curriculum and syllabus, the legislative base, the professional direction, the departmental subordination.